

ƏDƏBİYYAT

DOI: <https://doi.org/10.59849/2957-3882.2023.2.11>

UOT: 821.512.161

QƏRB VƏ ŞƏRQ SİVİLİZASIYASINI BİR ARAYA GƏTİRƏN QƏLƏMLƏRİN İZİ İLƏ: ALAATTİN DİKER

Səriyyə GÜNDOĞDU*

Açar sözlər: Alaattin Diker, Türk Mühacir Ədəbiyyatı, Almaniyada, səyahət yazıları

XÜLASƏ

Alaattin Diker Almaniya da yaşayan, Qərb və Şərq sivilizasiyasını yaxından tanıyan, hər ikisi arasında körpü olmağa çalışan Türk Mühacir Ədəbiyyatı yazarlarından biridir. O, müasirliklə ənənəvi həyatı, İslamla dünyəviliyi, keçmişlə bu günü və gələcəyi birlikdə təhlil edərək yazır, yazarkən dürüstlüyə önəm vermişdir. Alaattin Diker haqqında düşüncələrim təkcə yazılarını oxumaqla formalaşmamışdır. Fikirlərim onunla canlı görüşükdən sonra daha da qüvvətlənmişdir. Şərqi və Qərbi heç bir ənənəyə bağlamadan, tarixi keçmişdən və kökdən incələyərək ən yaxşı şəkildə anlamağa çalışan, yaşayaraq, hiss edərək yepyeni və orijinal yazılar yazan Alaattin Dikerlə Almaniyanın Köln şəhərindəki Neumarkt Buchhandlung Mayersche kitab evində görüşdük. Onunla görüşüm Almaniyanı və Türk Mühacir Ədəbiyyatını mədəniyyətlərarası kontekstdə daha geniş və fərqli prizmadan qiymətləndirməyə imkan verdi.

Giriş

Alaattin Diker kimdir?

İlk növbədə müəllifimizin mənsub olduğu ailəyə, doğulduğu şəhərə, oxuduğu məktəbə və yaşadığı mühitə nəzər salmaq lazımdır. 1962-ci ildə Afyonkarahisarda anadan olan Alaattin Diker Almaniya miqrant kimi gələn bir ailənin dörd övladından biri olmuşdur. Səksəninci illərdə, 19 yaşında ailəsi ilə birlikdə ali təhsil almaq üçün Almaniya gəlmişdir. Övladlarının Almaniya da ağır şəraitdə fəhlə işləməməsi üçün “bir ailədən bir fədakarlıq kifayətdir” deyən ata 4 övladının da ali təhsil almasını təmin etmişdir. Almaniyanın nüfuzlu universitetləri kimi tanınan Bonn və Trier Universitetlərində Siyasi Elmlər və Antropologiya fakültələrində təhsil alan Alaattin Diker tələbəlik illərindən müxtəlif mədəniyyətlərin və cəmiyyətlərin sosial antropologiyası ilə bağlı araşdırmalar aparır və özünü təkmilləşdirmişdir. Yazmağa həvəs də elə o vaxtdan başlamışdır. Ancaq özünün də gülürək dediyi kimi, səyahət etmək arzusu olduğuna görə oturub yazmağa səbri çatmamışdır. Buna baxmayaraq müəllif Almaniya da dəyərli məqalələr, əsərlər yazmışdır.

1988-1989-cu illərdə Anadolu Universitetində elmi işçi vəzifəsində çalışmışdır. Lakin sonradan Almaniya da çörəkpuşu qazanmaq üçün 1990-cı ildən bu günə qədər davam etdirdiyi idarəçilik karyerasına başlamışdır. 1994-1997 və 2002-2005-ci illər arasında Almaniya da MÜSİAD (Müstəqil Sənayeçilər və İş Adamları Assosiasiyası) işəgötürən təşkilatının baş katibi vəzifəsində çalışmışdır. Həmin dövrdə Almaniya Türk Vətəndaşları Şurasının (RTŞ) yaradılmasında da iştirak etmişdir.

* Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA akad. Z.Bünyadov adına Şərqişnaslıq İnstitutu.

E-mail: seriyye@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0003-2550-0311>

Berlindən Kölnə gələn türk mühacir yazarlarımızdan biri Orxan Arasla tanış olmuşdur. O zaman Orxan Aras ATİB-in (Avropa Türk-İslam Kültür Dərnəkləri Birliyi) “Referans” adlı jurnalını nəşr etdirirdi. Alaattin Dikerin səyahət yazıları da bu jurnalda dərc olunmuşdur. Daha sonra Orxan Aras təklif edir ki, Almaniyaadakı yazarlar bir araya gələrək Türkiyə Yazarlar Birliyini qursunlar. Beləliklə, 2013-cü ildə Türkiyə-Alman Yazarlar Birliyi qurmuş və Alaattin Diker qurucu prezident seçilmişdir. 2015-ci ildə qurulan TÜDAF-ın (Türk-Alman Yazarlar Forumu) üzvü və smətbuat katibi seçilmişdir. Mustafa Canın sahibi olduğu “Yeni Dergi”nin (Köln) baş redaktorudur.

Alaattin Diker fərqlilik yaratmağı həyat fəlsəfəsinə çevirmişdir. Ailə, ictimai həyat və iş dünyasındakı missiyası bir-birindən fərqli olsa da, bir-biri ilə uyğunluq təşkil etməsi onun cəmiyyətdə daha fəal olmasına səbəb olmuş, həyatını daha məhsuldar etmişdir.

A.Diker Almaniya köçmüş ikinci nəsillərdir. Altmışncı illərdə Almaniya gələn və ağır şəraitdə işləyən türk fəhlələrinin birinci nəslindən fərqli olaraq, A.Dikerin mənsub olduğu ikinci nəsillər daha yaxşı şəraitdə yaşamışdır. Atasının fədakarlığı mükafatsız qalmamışdır. O, siyasət, sosiologiya, antropologiya, tarix, ədəbiyyat, incəsənət və fəlsəfə sahələrində araşdırmalar aparmış və Avropadakı türklərə iki sivilizasiya arasında tərəddüd etmədən dik durmağın yollarını öyrətmiş, yazılarında tarixi sənədlərə əsaslanaraq Şərqlə Qərbi sintez edərək anlamağa dəvət etmişdir.

Onun Şərq və Qərb mənbələrinə əsaslanaraq son illərdə nəşr olunmuş iki əsərində zəngin məlumatlar vardır. Bunlardan biri 2013-cü ildə nəşr olunan “Türkiyənin qorxuları”, digəri isə 2015-ci ildə nəşr olunan “Qərb Düşüncəsində Strateji Perspektivlər”dir. Hər iki kitab elmi əsərdir. “Türkiyə qorxuları” adlı əsərində müəllifin ölkəsindən uzaqda olsa da baş verən hadisələri yaxından izlədiyinin şahidi oluruq. Alaattin Diker 1923-cü ildən bu günə qədər əsrin anatomiyasını obyektiv prizmadan, tarixin xronologiyası daxilində, tarixin süzgəcindən keçirərək, Türkiyənin son əsrinə işıq salır. A.Dikerin bu əsəri Türkiyə Cümhuriyyətinin yüzilliyinə hədiyyədir.

Onun 2015-ci ildə nəşr olunan "Qərb düşüncəsində strateji perspektivlər" adlı əsəri tarix, sosiologiya, antropologiya, siyasət və mədəniyyətə yönəlmiş əsərdir. (3, 201) Kitabda Qərbin keçmişdən bu günə qədər keçdiyi tarixi dövr izah edilmiş, dövlət və sivilizasiya anlayışı tarixi faktlar əsasında araşdırılmışdır. Hər iki əsərdə müəllifin tarix, sosiologiya, siyasət, fəlsəfə və sivilizasiya süzgəcindən keçirərək təhlil etdiyi məlumatlar öz əksini tapmışdır.

Alaattin Dikerin Almaniya inkişaf edən türk ədəbiyyatı, yəni “Türk Mühacir Ədəbiyyatı” ilə bağlı orijinal fikirlərini yazılarını araşdırarkən və onunla söhbətimiz zamanı daha yaxından öyrəndim. Onunla görüşümüz zamanı ondan Türk Mühacir Ədəbiyyatını araşdırarkən nədən başlanmasını və necə kateqoriyalara bölünəcəyini soruşdum. Müəllif bu sualla bağlı fikirlərini üç il əvvəl “Söğüt” dərgisində dərc olunan “Avropa Türkləri və Ədəbiyyatı” (1, 24) adlı məqaləsində yazdığını bildirdi. Yazıçı Doğan Hızlanın “Hürriyyət” qəzetində 3 mart 2020-ci il tarixli sayında dərc olunan “Türk ədəbiyyatı və türk ədəbiyyatı sənətkarları Almaniya” (7) adlı məqaləsində A.Dikerin bu mövzudakı məlumatlarına toxunduğunun şahidi oluruq.

A.Dikerlə müsahibəmizdə ona ədəbiyyatla bağlı suallar verdik. Aldığımız cavablar bizi bir daha düşündürdü ki, Almaniya inkişaf edən türk ədəbiyyatına fərqli istiqamətlərdə yenidən baxmaq lazımdır.

Almaniya türk ədəbiyyatı Alaattin Dikerin nöqteyi-nəzərindən

Yuxarıda da qeyd etdiyim kimi, Alaattin Dikerlə müsahibəmdə Almaniya Türk ədəbiyyatını araşdırarkən nədən başlamalıyıq, hansı yolu tutmalıyıq sualını verdik. “Mənim üçün önəmli olan türkcədir” cümləsi ilə başlayan müəllif düşünür ki, bu ədəbiyyatı “Almaniya türk ədəbiyyatı” adlandırmaq olar, ancaq “Türk mühacir ədəbiyyatı” adlandırsaq daha doğru olar. Təsnif edərkən deyir ki, müəlliflərin hansı dildə yazdıqlarına önəm vermək lazımdır. Düşünür ki, yazıçının əsərləri türkcə yazılıbsa, türk ədəbiyyatına, almanca yazılıbsa, alman ədəbiyyatına aid olmalıdır. Məsələn, Feridun Zaimoğlu türk əsilli yazıçı olsa da, almanca düşünən, yazan bir yazardır. Onun əsərləri daha çox alman ədəbiyyatının bir parçasıdır. Həsən Kayıhan türkcə düşünən, türkcə yazan yazarlarımızdandır. O bildirir ki, biz onu türk ədəbiyyatının bir parçası kimi görməliyik. A. Diker bu fikri Elias Canetti

və Cengiz Dağcı nümunələri ilə gücləndirir. Bolqar əsilli modernist yazıçı, Nobel mükafatı laureatı Elias Kanetti uşaqlığını və gəncliyini İngiltərə və Vyanada keçirsə də, sonradan Almaniyaya gələrək əsərlərini alman dilində yazmışdır. O, həmçinin alman dilində yazdığı romanlarına görə ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatı almışdır. Cengiz Dağcı uzun illər İngiltərədə yaşasa da, həmişə türkcə yazmışdır. Ona görə də A.Diker vurğulayır ki, Elias Canetti almanca yazdığı üçün alman ədəbiyyatına, Cengiz Dağcı isə türkcə yazdığı üçün türk ədəbiyyatına aid olmalıdır. Üç il əvvəl “Söğüt” jurnalında bu mövzuda tədqiqatlarını daha geniş və nəzəri əsaslarla dərc edən müəllif “Mühacir ədəbiyyatı” yazarlarını iki qrupda dəyərləndirir:

1. *Miqrasiyanı müşahidə edərək yazan müəlliflər*

2. *Miqrasiyanı şəxsən yaşayaraq yazan müəlliflər*

Tədqiqatçının birinci qrup adlandırdığı yazarlar, ümumiyyətlə, Almaniyada Anadolu ənənələrini yaşatmağa çalışan, türk mühacirlərlə yalnız uzaq münasibətdə olan, onları müşahidə edərək yazan yazarlardır. Bu kateqoriyaya Fakir Baykurt, Nevzat Üstün və digər bu qəbildən olan yazıçılar daxildir. Fakir Baykurt “Duisburq trilogiyası”, Nevzat Üstün “Almaniya, Almaniya”, Bəkir Yıldız “Alman çörəyi” və s. əsərləri yazmışdır. Onlar köç zamanı baş verənləri, əsl qəhrəmanları müşahidə etməklə onların dilindən mükəmməl nümunələr yaratmışdır.

A.Diker özü köç yaşamış işçi yazarlardan Fethi Savaşçı, Yüksel Pazarkaya, Aras Ören və s. birinci və ikinci nəsil mühacirləri nümunə göstərir. Yüksel Pazarkayanın “Oturma izni”, Fethi Savaşçının “Maşınlar çalışırkən”, Aras Örenin “Gündoğduların Yüksəlişi” əsərlərində müəlliflərin Almaniyada şəxsən yaşadıkları hadisələr əks olunmuşdur.

Allaatin Diker izah etdiklərinə başqa bir kateqoriya əlavə edir və buna türkcə düşünən, almanca yazan yazarlar daxildir. Burada Almaniyanın “Albert von Chamisso” ədəbi mükafatına layiq görülən Alev Tekinay və Emine Sevgi Özdamar kimi uğurlu yazıçılarımız yer alıb. A.Diker bunu təməl kateqoriya adlandırır.

Səyahət gəzib görmək deyil, kəşf etməkdir- A. Dikerin səyahət yazıları

Əsrlər boyu tarixin dərinliklərində qalan, bəziləri itmiş və ya heç yazılmamış məlumatlar səyahətlər zamanı üzə çıxmış və müəllifin qələmi ilə orijinal məlumatlara çevrilmişdir. Gəzməyi sevən və güclü müşahidə qabiliyyəti olan Alaattin Diker daha çox səyahət yazılarına üstünlük vermişdir. Bu da onun xarakteri ilə bağlıdır. A. Diker üçün səyahət araşdırmaq deməkdir. Bu, tarixlə bu gün arasında körpü qurmaq, gələcəyə işıq salmaq üçün yola çıxmaq deməkdir. Onun üçün səyahət təkcə yeni yerlər görməkdən ibarət deyil. Əsas olan gördüklərini anlamaq, təhlil etmək və əlaqələr qurmağa çalışmaqdır.

Əsas sahəsi Antropologiya olan Alaattin Diker düşünür ki, coğrafiyanı və o coğrafiyada yaşayan insanı tanımadan, onun ruhuna girmədən onu hiss etmək imkansızdır. Bu mənada A.Diker üçün səyahət yazıları roman və hekayələrdən daha həyəcanlıdır. Bəlkə də buna görə onun 120-dən çox səyahət yazısı var. A.Diker söyləyir ki, gördüklərini, kəşf etdiklərini ilkin həyəcanı ilə səfərdən qayıtdıqdan sonra bir-iki gün ərzində bütün duyğu və düşüncələrini qələmə alıb çapa göndərir.

Səyahət yazılarında o, təbiəti, varlığı, faktları, yaradılışı, bir sözlə, bəşəriyyətin mövcudluğunun səbələrini poetik dillə dərk edərək təsvir etməyə çalışmışdır. Bu mənada A.Diker bilik və duyğuların selinə qapılaraq səfər zamanı aldığı təəssüratları şeir yazırmış kimi qələmə almışdır. Bu yazılarda oxucunu ibrətamiz və tərbiyəvi üslubda özünü sorğulamağa, keçmişi, gələcəyini, yaşadığı həyatı dərin duyğularla düşünməyə dəvət edir. A.Dikerin səyahət yazılarını qısaca ümumiləşdirsək, onun gəzdiyi yerlərlə bağlı müşahidələrini, şərhələrini canlı və təsirli bir dillə, poetik ifadə vasitələrindən istifadə edərək təsvir etdiyinin şahidi olarıq. Səyahət yazıları ilə bağlı ən mühüm tapıntılarımızdan biri də “yad ellərdə yad səfərə çıxan” müəllifin gördüyü yerlərin onda Türkiyə ilə bağlı xatirələri canlandırmasıdır. Yazılarında o, Almaniyaya səfərləri zamanı vətən sevgisinin hər addımda artdığını, 19 yaşına qədər uşaqlıq və gənlik illərini keçirdiyi yerlərin xatirələrinin canlandığını izah etmişdir.

Onun səyahət yazılarında canlı təsvirlərdən, daxili dialoqlardan, sual-cavab üsullarından istifadə etdiyini görürük. Müşahidə etdiklərini öz baxış bucağından baxaraq özünəməxsus şərhləri ilə zənginləşdirmişdir.

“Yaşlı ağacın ətəyində oturarkən hörümçəyin sürətlə torunu hörməsi diqqətimi çəkdi. Canlı varlığı iki cür şərh etmək olar: Ya varlığın yalnız bir hissəsini görürsən, bu halda o, tək bir parçadan ibarətdir, ya da bütövlükdə qavrayırsan. Problem ondadır ki, insanların çoxu yalnız hissələri görür və bütünü qavraya bilmir. Təbii ki, bütövə müxtəlif rakurslardan baxmaq olar. Bu, bizim üçün zənginlikdir. Təbiəti seyr edərkən biz metafizikanı kəşf edirik. Bu qarşılıqlı əlaqə bizə emosiyaların daxili dünyanın, varlıqların isə xarici dünyanın simvolu olduğunu göstərir.” (2)

Onun səyahət yazıları insanları təbiəti seyr etməkdənsə, metafizikanı araşdırmağa, həyatı öyrənməyə və fəlsəfi düşünməyə dəvət edir. Bu mənada A.Dikerin səyahət yazıları çox şeydən xəbər verir. Müəllifin fərqli baxışlara, fərqli yozumlara tolerant yanaşması, onlarda zənginliyi görməsi yaşadığımız dövrdə daha çox məna kəsb edir. Səyahəti ehtirasa çevirən yazıçı yaradıcı, sülhsevər, cəsarətli, təbiət və insan aşıqıdır. O, özünü tənhalıqda, sükutda tapmaq və ruhunu dinləndirmək üçün təbiətin qoynuna atır. İzdiham insanın özünü tapması və dinlənməsi üçün uyğun mühit deyil. Erling Kagge bunu başqa cür deyir: “Tanrı sükut içindədir”. Biz isə bu sükutu ancaq dənizdə tapırıq. (6)

Səyahət yazılarının demək olar ki, əksəriyyətini türk şairlərinin misraları ilə tamamlayan Alaattin Diker haqqında bu yazını öz sözləri ilə tamamlamaq istərdim.

“Sadəliyə əhəmiyyət verməyən heç kim mürəkkəb hadisələrin və mürəkkəb tapşırıqların öhdəsindən gələ bilməz. Ona görə də insanlar onlar üçün çalınan gələcəyin mahnısını daha az dinləməli, əvəzində bütün biliklərin yarandığı və onu yenidən dirildəcək sirli, lakin unudulmuş kökləri diqqətlə düşünməlidirlər”. (5.)

Nəticə

Müasirlik və ənənəvi həyatı, İslam və dünyəviliyi, keçmişi və bu günü təhlil edən, səyahət yazılarına olan marağı ilə təbiəti, varlığı, insanlığı və fəlsəfi düşüncəni anlamaq üzərində dayanan Alaattin Diker, Türk Mühacir Ədəbiyyatında yazıları və fəaliyyətləri ilə diqqət çəkmişdir. Türkiyənin tarixi və ictimai quruluşu ilə bağlı dəyərli araşdırmalar, zəngin və rəngarəng məlumatlarla yanaşı səyahət yazıları ilə Türk Mühacir Ədəbiyyatına mühüm töhfələr vermişdir.

Onun əsərlərində həm türk mədəniyyəti, dəyərləri, həm də Qərb dünyası haqqında məlumatlar vardır. Səyahət yazıları təbiət, yaradılış və həyatın mənasını düşünən oxucular üçün mühüm mənbədir.

Alaattin Diker keçmişlə gələcək arasında körpülər quraraq insanları məlumatlandırır və ruhlandırır əsərlər yaratmağa davam edəcək. Ədəbiyyat dünyasına verdiyi dəyərli əsərləri ilə Almaniyadakı Türk Mühacir ədəbiyyatının hörmətli və ziyalı adlarından biri kimi xatırlanacaq.

ƏDƏBİYYAT:

1. Diker A. (2020) *Avrupa Türkləri və Edebiyatı*) Söğüt Dergisi; Ocak-Şubat sayı 01, İstanbul, Söğüt Dergisi Yayınları
2. Diker A. (2013) *Türkiye'nin Korkuları, Bir Devrin Anatomisi 1923-2023*, Ankara, Berikan Yayınları
3. Diker A. (2015) *Batı Düşüncesinde Stratejik Perspektifler*, İstanbul, İz Yayıncılık
4. Diker A. (2020) *Baharda Ölmek*, 15 Kasım, <http://www.dibace.net/geziyorum/ilkbaharda-olmek/>
5. Diker A. (2022) *Heidegger İle Konuşmalar*, 13 Mart, <http://www.dibace.net/geziyorum/heidegger-ile-konusmalar-i/>
6. Diker A. (2022) *Büyü'sün Yaz*, 05 Haziran, <http://www.dibace.net/geziyorum/buyusun-yaz>

7. Hızlan D. (2020) Almanya'da Türk Edebiyatı ve Edebiyatçıları, 03 Mart Hürriyet gazetesi <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/dogan-hizlan/almanyada-turk-edebiyati-ve-turk-edebiyatcilari-41459641>

РЕЗЮМЕ

Сария ГУНДОГДУ

*По следам надписей, объединивших западную и восточную цивилизации:
Алааттин Дикер*

Ключевые слова: Алааттин Дикер, турецкая иммигрантская литература, Германия, путевые заметки

Алааттин Дикер — один из авторов турецкой иммигрантской литературы, который живет в Германии, близко знает западную и восточную цивилизацию и пытается быть мостом между ними. Он пишет, анализируя современность и традиционную жизнь, ислам и секуляризм, прошлое, настоящее и будущее вместе, и придает большое значение честности во время письма. Мои мысли об Алааттине Дикере сформировались не только благодаря чтению его произведений. Мои мысли укрепились после встречи с ним вживую. Мы встретились с Алааттином Дикером, который пытается понять лучший способ понимания Востока и Запада, не привязывая их к какой-либо традиции, исследуя историю из прошлого и корней, и пишет совершенно новые и оригинальные произведения, живя и чувствуя. в книжном магазине Neumarkt Buchhandlung Mayersche в Кельне, Германия. Моя встреча с ним позволила мне оценить Германию и турецкую иммигрантскую литературу с более широкой и иной точки зрения в межкультурном контексте.

ABSTRACT

Sariyya GUNDOGDU

*In the Footsteps of the Pens that Brought Together Western and Eastern Civilization:
Alaattin Dicker*

Keywords: Alaattin Diker, Turkish immigrant literature, Germany, travel notes

Alaattin Diker is one of the writers of Turkish immigrant literature who lives in Germany, knows Western and Eastern civilization closely, and tries to be a bridge between both. He writes by analyzing modernity and traditional life, Islam and secularism, the past, the present, and the future together, and he gives importance to honesty while writing. He tries to understand the East and the West without binding them to any tradition by examining their history from the roots and writing brand new and original writings by living and feeling. My thoughts on Alaattin Dicker were formed not only by reading his writings. My thoughts were strengthened after meeting him live. We met with Alaattin Dicker at the Neumarkt Buchhandlung Mayersche bookstore in Cologne, Germany. My meeting with him allowed me to evaluate German and Turkish immigrant literature from a broader and different perspective in a cross-cultural context.